

PAWEŁ GŁOWACKI

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID 0000-0001-5243-508X.

„CUSTODIA DISCIPLINAE” BISKUPA RZYMU WOBEĆ ANTIOCHII W III WIEKU

Problem właściwego rozumienia autorytetu biskupa Rzymu w epoce wczesnochrześcijańskiej to zagadnienie po wielokroć poruszane przez nowożytnych historyków i patrologów. Świadczy to ewidentnie o istotności tego tematu dla jego rozważań teologicznych i traktowania go jako kluczowy element dialogu katolicko-prawosławnego oraz katolicko-protestanckiego. W aktualnym dyskursie naukowym wielu uczonych zarysowuje niezwykle różniące się od siebie linie rozwojowe władzy papieskiej w starożytności chrześcijańskiej. W szczególności podkreśla się znaczny wzrost autorytetu biskupa Rzymu w IV wieku. Powodu tego faktu upatruje się w wielu zewnętrznych czynnikach, m.in. w odzyskaniu przez Kościół wolności w wyznawaniu swojej wiary bez groźby prześladowań dzięki edyktowi mediolańskiemu z 313 roku¹, w rozkwicie literatury patrystycznej i ilości zachowanych świadectw pochodzących z tzw. złotego okresu patrystyki (325–451 r.) oraz w przeniesieniu przez Konstantyna Wielkiego stolicy Cesarstwa z Rzymu do Konstantynopola, co spowodowało potrzebę silniejszego akcentowania prymatu biskupa

¹ Por. W. Turek, *Prymat biskupa Rzymu w okresie patrystycznym. Rozwój idei od Klemensa Rzymskiego do Leona Wielkiego*, „Studia Płockie” 29 (2001), s. 51.

Rzymu, jak i jego „Piotrowego” pochodzenia². Jednakże, uważne zbadanie pierwszych trzech wieków istnienia religii chrześcijańskiej ukazuje niezwykle rozwiniętą świadomość rzeczywistej odpowiedzialności Kościoła rzymskiego względem Kościoła powszechnego. Co więcej, również inne wspólnoty kościelne zdawały sobie sprawę z wyjątkowego autorytetu gminy rzymskiej.

W niniejszym artykule podam analizie kluczowe świadectwo – pochodzące z II poł. III wieku – które ukazuje funkcję i rolę biskupa Rzymu względem czołowego kościoła wschodniego jako polegającą na trosce o właściwą dyscyplinę kościelną (łac. *custodia disciplinae*). W tym konkretnym historycznym zdarzeniu to nie sam biskup Rzymu przypisuje sobie tak wielki prestiż w sporze doktrynalno-dyscyplinarnym, lecz wschodni chrześcijanie na czele z pogańskim cesarzem rozpoznają w nim tego, który dzierży nadrzędny autorytet w obrębie chrześcijańskiej *Ecclesiae*.

1. KONTROWERSJA ZWIĄZANA Z PAWŁEM Z SAMOSATY

W 260 roku biskupem Antiochii został Paweł z Samosaty. Z urodzenia był Syryjczykiem pochodzącym z rzymskiej prowincji Kommagena (łac. *Commagene*). Jego pochodzenie miało znaczący wpływ na sposób uprawiania przez niego teologii i mówienia o osobie Chrystusa. Chrystologia antiocheńska – w szczególności w IV i V wieku – charakteryzowała się akcentowaniem ludzkiej natury Chrystusa, w przeciwieństwie do szkoły aleksandryjskiej, która bardziej podkreślała boską naturę Zbawiciela. Z tego względu, Paweł z Samosaty w swoich rozważaniach wychodził od ludzkiej kondycji Chrystusa. Antiocheński sposób postrzegania tajemnicy Chrystusa, zwany „chrystologią oddolną” mógł być i był w pełni ortodoksyjny, niestety jednak przypadek tego biskupa Antiochii uwydatnia pewne niebezpieczeństwo tkwiące w nadmiernym przeakcentowaniu pierwiastka ludzkiego w osobie Zbawiciela,

² Por. H. Pietras, *Świadomość prymatu biskupa Rzymu w Kościele starożytnym, w: Kapłaństwo i urzqd*, red. W. Gajewski, „Christianitas Antiqua” 2, Gdańsk 2009, s. 197

doprowadzając aż do negacji jego boskiej natury. Nie sposób nie zauważyć, że tak było również w odniesieniu do późniejszego twórcy arianizmu, tj. Ariusza, który choć był prezbiterem aleksandryjskim to jego wykształcenie teologiczne pozostało wciąż antiocheńskie, gdyż w latach młodości pobierał on nauki u Lucjana z Antiochii. Podobny schemat zauważalny jest również u Pawła z Samosaty, który zanegował Bóstwo Chrystusa Pana, uważając go za zwykłego człowieka³. Tytuł Syna Bożego przysługiwał Chrystusowi nie z natury, lecz z faktu uznania go jako Syna przez Boga Ojca (adopcjonizm) w momencie jego narodzin. Tak błędna chrystologia herezjarchy miała konkretne przełożenie na jego trynitologię, która de facto nie istniała, gdyż rozróżnienie boskich osób w Trójcy Świętej było czysto nominalne⁴. W Bogu nie ma trzech różnych osób, lecz jest tylko jedna osoba (modalizm). Takie założenie prowadziło do tego, że w wystarczającym stopniu nie odróżniał on osoby Syna Bożego od Boga Ojca⁵. W liście z synodu antiocheńskiego z 268/269 roku formułowane zarzuty ujęto następująco: „[...] wyrzekł się Boga i Pana oraz wiary, którą kiedyś miał, ale którą stracił. [...] Nie chce on wyznawać razem z nami, że Syn Boży zstąpił z nieba”⁶. Możliwe, że wpływ na poglądy teologiczne biskupa Antiochii miała Zenobia, władczyni Palmiry. Oprócz sprawowanego biskupstwa Paweł z Samosaty pełnił funkcję ducenariusza u królowej Zenobii, która prawdopodobnie była Żydówką⁷ albo sympatyzowała z wyznawcami

³ Por. J.N.D. Kelly, *Początki doktryny chrześcijańskiej*, tł. J. Mrukówna, Warszawa 1988, s. 96.

⁴ Por. H. Pietras, *Ortodoksja i herezje. Historia szukania prawdy w pierwszych wiekach Kościoła*, Kraków 2022, s. 92.

⁵ Por. H.R. Drobner, *Fathers of The Church: A Comprehensive Introduction*, Peabody 2007, s. 211.

⁶ Euzebiusz z Cezarei, *Historia Kościelna* VII 30, 4.11, tł. A. Lisiecki – A. Caba, ŻMT 70, Kraków 2013, s. 535.539 (dalej: HK)

⁷ Ok. 358 roku Atanazy Wielki podaje, że Zenobia była Żydówką, por. Atanazy Wielki, *Historia arian spisana dla mnichów*, tł. E. Dusik-Krupa, ŻMT 80, Kraków 2018, s. 79. Ok. 25 lat później Filastrusz z Brescii twierdzi nawet, że Paweł z Samosaty przychylił się do konwersji na judaizm królowej Palmiry, por. Filastrusz z Brescii, *Księga różnych herezji*, wst., tł. i opr. M. Szram, ŻMT 87, Kraków 2021, s. 104. W kolejnym kluczowym chrześcijańskim świadectwie na temat Zenobii, a pochodzącym od Teodoreta z Cyru jest ona oskarżona o błąd i spowodowanie popadnięcia w herezję Pawła

judaizmu. Z tego względu, jej poglądy na osobę Jezusa z Nazaretu możliwe, że miały wpływ na teorie teologiczne Pawła z Samosaty, który mógł konstruować je w oparciu o jej judaistyczne przekonania, zaprzeczając boskości Chrystusa⁸. Dwa, bądź trzy synody próbowały złożyć z urzędu biskupa Antiochii. Po pierwszym synodzie odbytym ok. 263/264 roku wspomniany zwierzchnik kościoła antiocheńskiego wyparł się wcześniejszych błędów – negujących prawdziwość Trójcy Świętej oraz bóstwa Chrystusa Pana – i podobno zadeklarował chęć poprawy. Niestety jednak nie zmienił on swoich poglądów, dlatego w jego sprawie odbył się ostatni synod w Antiochii w latach 268/269, który złożył go z urzędu i wybrał jego następcę, Domnusa. Decyzję tę wraz z wyjaśnieniem wysłano do wielu prowincji kościelnych, wymieniając z imienia jedynie biskupa Rzymu, Dionizego oraz biskupa Aleksandrii, Maksymusa. Nie podano przyczyny dla czego wskazano imiennie akurat tych dwóch przełożonych wspólnot chrześcijańskich⁹, jednakże trzeba pamiętać, że w czasach Cesarstwa Rzymskiego, Rzym i Aleksandria uważane były przez Greków za dwa największe miasta świata¹⁰. Miało to również przełożenie na kościelne znaczenie tych dwóch stolic. Niemniej jednak, wydaje się, że to nie było jedynym, bądź głównym powodem skierowania listu do tych dwóch kościołów. Francuski uczony Gustave Bardy – polemizując z wyłącznym akcentowaniem politycznego znaczenia tych dwóch miast – słusznie podkreśla, że ze względu na *potentior principalis* Rzymu wobec całego Kościoła oraz z powodu szczególnego „kościelnego” autorytetu jakim się cieszyła Aleksandria na Wschodzie chrześcijaństwa, zaadresowano ten dokument do tych dwóch kościołów i w takiej właśnie kolejności¹¹. Trzeba mieć na uwadze, że najpóźniej od III wieku Rzym, Aleksandria i Antiochia stanowią trzy najważniejsze

z Samosaty oraz o uznawanie żydowskich poglądów, por. Teodoret z Cyru, *O herezjach*, tł. P.M. Szewczyk, ŻTM 77, Kraków 2016, s. 58.

⁸ Por. W.H. Carroll, *Historia chrześcijaństwa. Tom I: Narodziny chrześcijaństwa*, tł. J. Morka, Wrocław 2009, s. 510.

⁹ Por. A. Żurek, *Relacje patriarchatu antiocheńskiego z papieskim Rzymem w I-IV wieku*, „Vox Patrum” 24 (2004), s. 138

¹⁰ Por. P. Batiffol, *Primitive Catholicism*, London 1911, s. 328, przyp. 3.

¹¹ Por. G. Bardy, *Paul the Samosate*, Louvain 1929, s. 308-315.

„miejsca łączności” we wspólnocie komunii kościołów¹². Mimo to, biskup Rzymu pełni szczególną rolę jako centrum całej chrześcijańskiej i katolickiej *communio*, nawet wobec tak kluczowych, a zarazem odległych Kościołów wschodnich jak w Aleksandrii i Antiochii. Z tego względu, umieszczono go jako pierwszego adresata tego listu.

2. *EKKLESIAS OIKOU*

Pół wieku później Euzebiusz, biskup Cezarei, w swojej *Historii kościelnej* podaje następujący bieg wydarzeń:

Tymczasem Paweł w żaden sposób nie chciał ustąpić z mieszkania kościelnego. Rzecz więc przedłożono cesarzowi Aurelianowi, który bardzo sprawiedliwie rozstrzygnął, jak należy postąpić. Kazał mianowicie dom przyznać tym, którym poleca go oddać biskupi Italii i miasta Rzymu. W ten sposób człowiek, o którym mowa, na swą największą hańbę został wypędzony z Kościoła przez władzę świecką¹³.

Z powyższej relacji wyłania się kilka interesujących nas aspektów, włącznie z głównym dotyczącym autorytetu biskupa Rzymu. Niestety jednak opis jest zbyt zwięzły i nie zawiera w sobie wielu szczegółów, dlatego w kwestiach wątpliwych jesteśmy zdani na mniej lub bardziej prawdopodobne przypuszczenia. Po pierwsze, „ojciec historii kościelnej” przekazuje informacje o tym, że Paweł z Samosaty – pomimo depozycji z urzędu biskupiego – nie opuścił „mieszkania kościelnego”. Niektórzy współcześni autorzy uważają, że chodzi tu o rezydencję biskupią. Z tego by wynikało, że budynek, w którym odprawiano Mszę Świętą był w posiadaniu nowo wybranego biskupa, Domnusa, a poprzedni zwierzchnik antiocheński nie chciał jedynie opuścić domu biskupiego. Taka interpretacja jest wątpliwa, zważywszy na to, że w tym konkretnym kontekście

¹² Por. K. Schatz, *Prymat papieski od początków do współczesności*, tł. E. Marszał – J. Zakrzewski, Kraków 2004, s. 39.

¹³ Euzebiusz z Cezarei, *HK VII* 30, 19, ed. Lisiecki, s. 541.

historycznym funkcjonowania Kościoła, nie ma przekonywujących dowodów wskazujących na łączenie domu kościelnego z oddzielną rezydencją biskupią. Ciężko wyobrazić sobie sytuację, w której złożony z urzędu biskup nie chce opuścić jedynie swojego mieszkania, oddając bez problemowo kościół pod opiekę nowego pasterza. Co więcej, charakterystycznym budynkiem kościelnym dla Kościoła egzystującego w III wieku, przeznaczonym wyłącznie na potrzeby kultu był tzw. dom-kościół (*domus ecclesiae*)¹⁴. W związku z tym, kiedy Euzebiusz wspomina o *ekklesias oikou*, trzeba to rozumieć jako rzeczywiste miejsce spotkań modlitewnych chrześcijan, podczas których Paweł z Samosaty kontynuował swoją posługę biskupią przy wsparciu jego zwolenników¹⁵, w przyszłości określanych jako paulicjan. Po drugie, może zastanawiać w jaki sposób mógł on aż tak skutecznie przeciwstawić się decyzji synodu antiocheńskiego, jednocześnie zachowując kontrolę nad własnością Kościoła, gdyby jedynie miał poparcie części chrześcijan – na podstawie relacji Euzebiusza można przypuszczać, że była to znacznie mniejsza liczebnie grupa – spośród podzielonej społeczności wyznawców Chrystusa w Antiochii. Trzeba tutaj wspomnieć o aspekcie lokalnej władzy politycznej, od której Paweł z Samosaty był zależny, w szczególności po swojej depozycji. Ok. 270 roku Palmira prawdopodobnie podbija Antiochię i od tego czasu Zenobia ma możliwość w bezpośredni sposób roztoczyć swoją opiekę nad herezjarchą. Polegając na jej politycznej protekcji, złożony z urzędu biskup Antiochii, przy poparciu społecznym w swoim kościele, jest w stanie nie respektować decyzji synodu oraz zachować kontrolę nad miejscem kultu¹⁶.

¹⁴ Por. D. Zalewski, *Domus ecclesiae – chrześcijańskie miejsce kultu*, „Studia Elckie” 17 (2015), s. 140-141.

¹⁵ Por. F. Millar, *Paul of Samosata, Zenobia and Aurelian: The Church, Local Culture and Political Allegiance in Third-Century Syria*, „The Journal of Roman Studies” 61 (1971) s. 14.

¹⁶ Por. R.E. Heine, *Articulating identity*, w: *The Cambridge History of Early Christian Literature*, red. F. Young – L. Ayres – A. Louth, Cambridge 2004, s. 205.

3. APELACJA DO CESARZA AURELIANA A KWESTIA PRYMATU RZYMU

Kolejną ważną informacją jest wzmianka o odwołaniu się biskupów do cesarza Aureliana w sprawie Pawła z Samosaty. Jest to pierwszy w historii literatury chrześcijańskiej przypadek apelacji do sądu pogańskiego cesarza w celu rozstrzygnięcia sporu kościelnego¹⁷. Świadczy to o pewnym zbliżeniu się do siebie Kościoła i cesarstwa, co w pełni dokona się już za czasów Konstantyna Wielkiego. Wiemy, że odwołanie się do cesarza miało miejsce w momencie tzw. „małego pokoju” (okres pomiędzy wycofaniem edyktów prześladowczych przez Galiena a rozpoczęciem kolejnych prześladowań przez Dioklecjana). Nie wiemy kiedy dokładnie Kościół antiocheński wniósł rekurs do najwyższej władzy w Cesarstwie Rzymskim. Niektórzy spekulują, że miało to miejsce już w 269 roku, jako reakcja na bardzo stanowczy upór Pawła z Samosaty. Wtedy cesarzem był Klaudiusz II Gocki. Jednak nie dysponujemy żadnymi historycznymi dowodami, ani nawet przesłankami za tym, żeby faktycznie tak przypuszczać czy twierdzić. Dodatkowo, Euzebiusz wyraźnie stwierdza, że adresatem tej apelacji był cesarz Aurelian, który przejął władzę w 270 roku. Najprawdopodobniej odwołano się do niego dopiero w 272 roku, podczas dogodnych na to warunków politycznych, kiedy – w ramach dążenia do zjednoczenia Cesarstwa Rzymskiego – najechał Syrię, Palestynę, Egipt oraz dużą część Azji Mniejszej, odbijając te tereny spod krótkiego panowania królowej Zenobii oraz przywracając panowanie Rzymu na Wschodzie. Wtedy właśnie, kiedy cesarz zdobył Antiochię, zwolennicy Domnusa zwrócili się do trybunału cesarskiego, aby decyzja synodu antiocheńskiego została wyegzekwowana przez władzę cywilną, a Paweł został zmuszony przez wojsko cesarskie do opuszczenia budynku kościelnego. Kościół nie dysponował władzą wykonawczą, wobec czego wyroki wydane przez synody, np. złożenie z urzędu heretyckiego biskupa, nie zawsze mogły być w pełni zrealizowane, w szczególności w przypadku nie respektowania ich oraz nie podporządkowania się im ze strony poszczególnych zwierzchników

¹⁷ Por. S.H. Scott, *The Eastern Churches and the Papacy*, London 1928, s. 52.

kościelnych¹⁸. W tym kontekście apelacja chrześcijan do pogańskiego cesarza staje się bardziej zrozumiała i stanowi pierwowzór późniejszej współpracy Kościoła i cesarza w tym względzie.

Przechodząc do momentu kulminacyjnego, trzeba najpierw podkreślić czego Aurelianus nie uczynił. Nie rozstrzygnął od razu sporu antiocheńskiego, a mógł to zrobić. Natychmiastowe opowiedzenie się po stronie legalnego biskupa Antiochii, którego zwolennicy byli bardziej lojalni wobec cesarza, w przeciwieństwie do Pawła z Samosaty, którego protektorem była królowa Zenobia byłoby znacznie bardziej korzystne dla Aureliana z politycznego punktu widzenia. Mocno zastanawiające jest dlaczego pogański cesarz postanowił, że budynek kościelny zostanie przekazany tej stronie sporu, która otrzyma listowne uznanie od biskupów Italii i Rzymu, to jest od papieża i jego synodu¹⁹. Fakt ten jest tym bardziej znaczący, że Kościół rzymski nie interweniował w postępowanie przeciwko złożonemu z urzędu herezjarsze, a wyrok depozycji został już wydany przez licznych biskupów z Syrii, Azji Mniejszej oraz Palestyny, którzy zgromadzili się wtedy w Antiochii. Rozwiązania tego problemu badawczego możemy szukać w licznych przykładach listów cesarskich poświadczających, że w udzielanych odpowiedziach cesarze często przyjmowali postawę pasywną, ograniczając się do powtórzenia lub zatwierdzenia treści zawartych w przedstawionej im prośbie²⁰. Z tego względu, najprawdopodobniej sam Kościół antiocheński zasugerował władcy Imperium Rzymskiego, że prawowitym biskupem Antiochii jest ten, który uzyska listowne uznanie i będzie w jedności z kościołem w Rzymie. To by satysfakcjonująco tłumaczyło powierzenie przez Aureliana, który nie był chrześcijaninem, ostatecznego osądu biskupowi Rzymu, dotyczącego ważnego kościoła położonego na Wschodzie. Biskupem Rzymu, który miał rozstrzygnąć ten dyscyplinarny spór był już wtedy sukcesor papieża Dionizego, Feliks I, który uznał następcę Domnusa, Tymoteusza i opowiedział się przeciwko Pawłowi

¹⁸ Por. S.K. Ray, *Upon This Rock: St. Peter and the Primacy of Rome in Scripture and the Early Church*, San Francisco 1999, s. 191, przyp. 84.

¹⁹ Por. H. Chadwick, *The Early Christian Community*, w: *The Oxford Illustrated History of Christianity*, ed. J. McManners, Oxford 1990, s. 55.

²⁰ Por. Millar, *Paul of Samosata*, s. 16.

z Samosaty²¹. Rozważając motywacją takiego postępowania, niektórzy uczeni sugerują, że cesarz odniósł tę sprawę do Rzymu ponieważ była to stolica Cesarstwa i kwestie polityczne odgrywały dla niego kluczową rolę²². Twierdzą, że Aurelian tak zdecydował, gdyż chciał aby w sposób bardziej przystępny zostało wprowadzone panowanie cesarstwa Rzymskiego we wschodnich prowincjach²³. Odpowiadając, oczywiście nie można w pełni wykluczyć, ani całkowicie zbagatelizować czynnika politycznego w myśli cesarza. Jednakże, z drugiej strony Aurelianowi zależało na tym, aby bezkonfliktowo ugruntować rzymską władzę w Antiochii, dlatego nie łagodziłby sporu między wschodnimi biskupami przez całkowicie obcy im sposób postępowania, który mógłby spowodować dalsze kontrowersje²⁴. W kontekście ówczesnej roli Kościoła rzymskiego jako centrum chrześcijaństwa i fundamentu jedności Kościoła powszechnego²⁵, naturalnym krokiem ze strony cesarza dążącego do przywrócenia porządku było zwrócenie się do biskupa Rzymu oraz jego synodu jako już uznanego autorytetu w rozstrzyganiu kontrowersji teologicznych i dyscyplinarnych w religii chrześcijańskiej. Takie wytłumaczenie stanowi również odpowiedź na pytanie dlaczego nie powierzono rozstrzygnięcia biskupowi Aleksandrii lub innemu pobliskiemu prominentnemu biskupowi. Zważywszy nawet na samą odległość, Antiochia leży przecież na Wschodzie, ok. 2100 kilometrów od Rzymu w linii prostej, a tylko 675 kilometrów od Aleksandrii. Pomimo

²¹ Por. J.N.D. Kelly, *Encyklopedia papieży*, tł. T. Szafrński, Warszawa 2006, s. 40.

²² Por. E. Caspar, *Geschichte des Papsttums*, Band I, Tübingen 1930, s. 94-95.

²³ Por. P. Hurley, *Some Thoughts on the Emperor Aurelian as 'Persecutor'*, „The Classical World” 106 (2012) s. 81.

²⁴ Por. L. Rivington, *The Primitive Church and the See of Peter*, London 1894, s. 123.

²⁵ Por. L. Duchesne, *The Churches Separated from Rome*, London 1907, s. 104. Tak kluczowa i znacząca funkcja oraz rola biskupa Rzymu uwidoczniła się również w przypadku kontrowersji kwartodecymańskiej z końca II wieku, por. P. Głowacki, *Wiktor I: pierwszy papież i głowa chrześcijańskiej Ecclesiae*, „Vox Patrum”, 93 (2025), s. 33-54. Wybitny anglikański uczyony, Henry Chadwick zauważył również, że w tym wczesnym okresie rozwoju struktur wspólnot kościelnych oczekiwano już od Kościoła rzymskiego, aby pełnił rolę fundamentu jedności Kościoła przewodząc wszystkim gminom chrześcijańskim, por. H. Chadwick, *Historia rozłamu Kościoła Wschodniego i Zachodniego. Od czasów apostołskich do Soboru Florenckiego*, tł. P. Sajdek, Kraków 2009, s. 22.

tego, jednak Kościół rzymski został przyjęty przez cesarza – za sprawą ortodoksyjnych chrześcijan Wschodu – w roli rozjemcy, który posiada ostateczny autorytet w Kościele. W związku z tym, na początku IV wieku Euzebiusz chwali postępowanie Aureliana, definiując je jako bardzo sprawiedliwe. To historyczne wydarzenie zaświadcza nie tylko o znacznym wzroście autorytetu gminy rzymskiego²⁶, lecz ukazuje również, że kryterium prawowiernej wspólnoty – nawet dla tak znaczącego Kościoła i do tego położonego na Wschodzie – polega na trwaniu w jedności z biskupem Rzymu, który sprawuje swoją jednostkową władzę kolegialnie, wraz ze swoimi braćmi biskupami zgromadzonymi na synodzie²⁷.

Niektórzy badacze próbują osłabić wydźwięk tego jakże ważnego świadectwa, stwierdzając, że nie podkreśla ono prymatu biskupa Rzymu w Kościele powszechnym, gdyż papież nie rozstrzyga w tej sprawie indywidualnie, tylko wyraża swoje zdanie jako uczestnik synodu²⁸. Z tego wnioskuje się, że nie liczy się wyłączny głos papieża ale całego episkopatu Italii²⁹. W istocie odpowiedź na tego typu argumentacje znajduje się pośrednio kilka oraz kilkanaście zdań wcześniej w artykule, w wyjaśnieniu Euzebiuszowego określenia „biskupi Italii i miasta Rzymu”. Jednakże, trzeba wyraźnie zaznaczyć, że w starożytności chrześcijańskiej synody rzymskie pełniły funkcję organu doradczego papieża. Najczęściej uczestnikami ich był episkopat z środkowej i południowej Italii wraz z poszczególnymi wyspami, wchodzącymi w skład rzymskiej prowincji kościelnej³⁰. Biskup Rzymu nie był jedną z wielu

²⁶ Por. S. Longosz, *Św. Atanazy Aleksandryjski a biskupi Rzymu*, „Vox Patrum” 24 (2004), s. 167.

²⁷ Por. J. Daniélou – H. Marrou, *Historia Kościoła*, t. 1: *Od początków do roku 600*, tł. M. Tarnowska, Warszawa 1984, s. 168; V. Twomey, *Apostolicos Thronos. The Primacy of Rome as reflected in Church History of Eusebius and the historico-apologetic writings of Saint Athanasius the Great*, Münster 1982, s. 131-132; L. Hertling, *Communio: Church and Papacy in Early Christianity*, Chicago 1972, s. 60-61; J. Chapman, *Bishop Gore and the Catholic Claims*, London 1905, s. 68.

²⁸ Por. P.C. Truglia, *The rise and fall of the papacy: An Orthodox perspective*, Uncut Mountain Press 2023, s. 108.

²⁹ Por. B.J. Kidd, *The Roman Primacy to A.D. 461*, London 1936, s. 41.

³⁰ W szczególności stało się to zwyczajem od IV wieku, za rządów papieża Damazego.

znamienitych osobistości na tego typu kościelnych zgromadzeniach, lecz jego indywidualny autorytet był wiążący dla pozostałych biskupów. Postanowienia synodu rzymskiego ostatecznie opierały się na autorytatywnym zdaniu papieża. Nie mogło być żadnego rozdzwieku między uczestnikami synodu, a samym papieżem, który przewodniczył i dominował podczas tych zgromadzeń. Za pomocą tej instytucji kościelnej biskupi Rzymu sprawowali rządy nad Kościołem, rozstrzygając w kontrowersjach doktrynalno-dyscyplinarnych³¹.

ZAKOŃCZENIE

Z powyższego świadectwa historycznego wyłania się obraz niezwykle rozwiniętej koncepcji nadrzędnego autorytetu biskupa Rzymu, nawet wobec bardzo odległej wspólnoty antiocheńskiej. Potwierdza to także, że tak wyraźnie ujęty pogląd był już zakorzeniony w myśli prawowiernych chrześcijan z Antiochii. Skąpa relacja Euzebiusza nie podaje jednak motywów takiego myślenia. Tym niemniej, końcowy przebieg postępowania przeciwko Pawłowi z Samosaty dowodzi tego, że wschodnie duchowieństwo przyznało Kościołowi rzymskiemu ostateczny głos w tej kwestii³². Tak samo postąpił pogański cesarz, który mógł dodatkowo kierować się względami politycznymi. Ten modus operandi ilustruje, że w tamtym czasie istniały tylko dwie władze kościelne, które stanowiły wobec biskupa Antiochii instancję o funkcji normatywnej. Był to synod antiocheński oraz biskup Rzymu stojący na czele episkopatu Italii. *In summa*, Aurelian wraz ze wschodnimi dostojnikami kościelnymi uznali w biskupie Rzymu nadrzędny autorytet dyscyplinarny, który autorytatywnie rozstrzygnął powstałą kontrowersję.

³¹ Por. K. Schatz, *Sobory powszechne. Punkty zwrotne w historii Kościoła*, tł. J. Zakrzewski, Kraków 2001, s. 20.

³² Por. Truglia, *The rise and fall of the papacy*, s. 109.

BIBLIOGRAFIA

- Atanazy Wielki, *Historia arian spisana dla mnichów*, tł. E. Dusik-Krupa, ŻMT 80, Kraków 2018.
- Bardy G., *Paul de Samosate*, Louvain 1929.
- Batiffol P., *Primitive Catholicism*, London 1911.
- Heine R.E., *Articulating identity*, w: *The Cambridge History of Early Christian Literature*, red. F. Young – L. Ayres – A. Louth, Cambridge 2004, s. 200-221.
- Carroll W.H., *Historia chrześcijaństwa. Tom I. Narodziny chrześcijaństwa*, tł. J. Morka, Wrocław 2009.
- Caspar, E., *Geschichte des Papsttums*, Band I, Tubingen 1930.
- Chadwick H., *Historia rozłamu Kościoła Wschodniego i Zachodniego. Od czasów apostołskich do Soboru Florenckiego*, tł. P. Sajdek, Kraków 2009.
- Chadwick H., *The Early Christian Community*, w: *The Oxford Illustrated History of Christianity*, ed. J. McManners, Oxford 1990, s. 21-61.
- Chapman J., *Bishop Gore and the Catholic Claims*, London 1905.
- Daniélou J. – Marrou H., *Historia Kościoła*, t. 1: *Od początków do roku 600*, tł. M. Tarnowska, Warszawa 1984.
- Drobnier H.R., *Fathers Of The Church: A Comprehensive Introduction*, Peabody 2007.
- Duchesne L., *The Churches Separated from Rome*, London 1907.
- Euzebiusz z Cezarei, *Historia Kościelna*, tł. A. Lisiecki – A. Caba, ŻMT 70, Kraków 2013.
- Filastrusz z Brescii, *Księga różnych herezji*, wst., tł. i opr. M. Szram, ŻMT 87, Kraków 2021.
- Głowacki P., *Wiktor I: pierwszy papież i głowa chrześcijańskiej Ecclesiae*, „Vox Patrum”, 93 (2025), s. 33-54.
- Hertling L., *Communio: Church and Papacy in Early Christianity*, Chicago 1972.
- Hurley P., *Some Thoughts on the Emperor Aurelian as 'Persecutor'*, „The Classical World” 106 (2012), s. 75-89.
- Kelly J.N.D., *Encyklopedia papieży*, tł. T. Szafrński, Warszawa 2006.
- Kelly J.N.D., *Początki Doktryny Chrześcijańskiej*, tł. J. Mrukówna, Warszawa 1988.
- Kidd B.J., *The Roman Primacy to A.D. 461*, London 1936.
- Longosz S., *Św. Atanazy Aleksandryjski a biskupi Rzymu*, „Vox Patrum” 24 (2004), s. 163-191.
- Millar F., *Paul of Samosata, Zenobia and Aurelian: The Church, Local Culture and Political Allegiance in Third-Century Syria*, „The Journal of Roman Studies” 61 (1971) s. 1-17.
- Pietras H., *Ortodoksja i herezje. Historia szukania prawdy w pierwszych wiekach Kościoła*, Kraków 2022.

- Pietras H., *Świadomość prymatu biskupa Rzymu w Kościele starożytnym*, w: *Kapłaństwo i urząd*, red. W. Gajewski, „Christianitas Antiqua” 2, Gdańsk 2009, s. 190-205.
- Ray S.K., *Upon This Rock: St. Peter and the Primacy of Rome in Scripture and the Early Church*, San Francisco 1999.
- Rivington L., *The Primitive Church and the See of Peter*, London 1894.
- Schatz K., *Prymat papieski od początków do współczesności*, tł. E. Marszał – J. Zakrzewski, Kraków 2004.
- Schatz K., *Sobory powszechne. Punkty zwrotne w historii Kościoła*, tł. J. Zakrzewski, Kraków 2001.
- Scott S.H., *The Eastern Churches and the Papacy*, London 1928.
- Teodoret z Cyru, *O herezjach*, tł. P.M. Szewczyk, ŻTM 77, Kraków 2016.
- Truglia P.C., *The rise and fall of the papacy: An Orthodox perspective*, Uncut Mountain Press 2023.
- Turek W., *Prymat biskupa Rzymu w okresie patrystycznym. Rozwój idei od Klemensa Rzymskiego do Leona Wielkiego*, „Studia Płockie” 29 (2001), s. 51-58.
- Twomey V., *Apostolikos Thronos. The Primacy of Rome as reflected in Church History of Eusebius and the historico-apologetic writings of Saint Athanasius the Great*, Münster 1982.
- Zalewski D., *Domus ecclesiae – chrześcijańskie miejsce kultu*, „Studia Elckie” 17 (2015), s. 139-148.
- Żurek A., *Relacje patriarchatu antiocheńskiego z papieskim Rzymem w I-IV wieku*, „Vox Patrum” 24 (2004), s. 131-144.

Abstrakt

Artykuł porusza zagadnienie funkcjonowania prymatu papieskiego wobec Kościoła w Antiochii w III wieku. Opisuje kontrowersję związaną z teologicznymi błędami oraz prawomocnością biskupstwa Pawła z Samosaty, w której decydujący udział odegrał Kościół w Rzymie. Na podstawie relacji z jej przebiegu – zaczerpniętej od Euzebiusza z Cezarei – wynika, że cesarz Aurelian powierzył ostateczny osąd w tej sprawie biskupowi Rzymu i jego synodowi, złożonego z episkopatu Italii. Wobec tego, papież Feliks I rozstrzygnął ten dyscyplinarny spór na korzyść następcy Dominusa, Tymoteusza, opowiadając się przeciwko Pawłowi z Samosaty. W artykule została podjęta próba stworzenia syntetycznej wizji sformułowanego w temacie zagadnienia, jednocześnie odpowiadając na pewne kontrargumenty wystosowane przez innych badaczy nie podzielających takiego odczytania faktów historycznych.

Słowa kluczowe: Antiochia, biskup Rzymu, Paweł z Samosaty, prymat papieski, Rzym.

Abstract

The article addresses the issue of the functioning of papal primacy over the Church in Antioch in the third century. It describes the controversy related to the theological errors and the legitimacy of the episcopate of Paul of Samosata, in which the Church in Rome played a decisive role. Based on the account of its course – taken from Eusebius of Caesarea – it appears that Emperor Aurelian entrusted the final judgment in this matter to the Bishop of Rome and his synod composed of the episcopate of Italy. In view of this, Pope Felix I resolved this disciplinary dispute in favor of Domnus' successor, Timothy, and against Paul of Samosata. The article attempts to create a synthetic vision of the issue formulated in the topic, while at the same time responding to certain counterarguments raised by other researchers who do not share this reading of historical facts.

Keywords: Antioch, bishop of Rome, papal primacy, Paul of Samosata, Rome.